

Γιώργος Κόκκινος

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΟΙ ΑΝΤΙΝΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ
ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΩΣΗΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ		xiii
ΚΕΦΆΛΑΙΟ Α΄:	Η παράδοση του πολιτικού ορθολογισμού	15
ΚΕΦΆΛΑΙΟ Β΄:	Η αμφισβήτηση του πολιτικού ορθολογισμού – Ο πολιτικός ανορθολογισμός	61
ΚΕΦΆΛΑΙΟ Γ΄:	Σπερματικές μορφές της ευρωπαϊκής ενοποίησης: Θεσμικές πρωτοβουλίες στην πορεία για μια εναλλακτική ευρωπαϊκή πολιτική ουτοπία	123
ΠΑΡΑΡΤΉΜΑΤΑ:	Οι σημαντικότεροι σταθμοί της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Από τη Συνθήκη της Ρώμης (1957) στην Ευρωπαϊκή Ένωση	169

**Η ΠΡΩΙΜΗ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ
ΩΨΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ**

Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα και στο πλαίσιο των ιδεών της συντηρητικής αντεπανάστασης (Burke, Maistre, Bonald), που απαξίωνε τις συνέπειες του οικονομικού και του πολιτικού εκσυγχρονισμού, είχε αρχίσει να συγκροτείται στη Δ. Ευρώπη ένα ρεύμα ιδεών, που αντιμετώπιζε με απαξία ή αμφιθυμία την είσοδο της ανθρωπότητας στην εποχή της νεωτερικότητας και κυρίως την αυξανόμενη συμμετοχή των μαζών στο πολιτικό σύστημα. Είναι ενδεικτική η περίπτωση του Alexis de Tocqueville (1805-1859). Παρά τις φιλελεύθερες βάσεις της σκέψης του και τη συμμετοχή του στην Επανάσταση του 1848, ο γάλλος πολιτικός στοχαστής αντιμετώπιζε κριτικά τη δυναμική της πολιτικής και κοινωνικής ισότητας, που θα οδηγούσε στη δημιουργία της μαζικής δημοκρατίας. Μέσα στην ατμόσφαιρα της πολιτισμικής απαισιοδοξίας, που θα κάνει δειλά την εμφάνισή της ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, ο Tocqueville στο έργο του *Η δημοκρατία στην Αμερική* (1835, α' τόμος, 1840, β' τόμος) θα κάνει λόγο για την εγγενή αντιφατικότητα της δημοκρατικής αρχής, που, ενώ απελευθερώνει το άτομο από την πολιτική και θρησκευτική αυθεντία κατοχυρώνοντας τον ατομικισμό και δίνοντας πολιτική έκφραση στην υποκειμενικότητα, παράλληλα το υποδουλώνει στη βούληση των μαζών υποτάσσοντας την ατομική ιδιαιτερότητα και την κοινωνική πολυμορφία στην αδυσώπητη λογική της πλειοψηφίας και της ομοιομορφίας.

Στη θεώρηση αυτή έχει την αφετηρία του το ιδεολόγημα του φόβου των μαζών, που σε συνδυασμό με τον επιθετικό εθνικισμό, τον ελιτισμό, τον κοινωνικό δαρβινισμό, την ευγονική και τον ρατσισμό –ιδιαιτέρα τον αντισημιτισμό–

θα σχηματίσουν στο μεταίχμιο του 19ου προς τον 20ό αιώνα την ιδεολογία του ριζοσπαστικού αντικοινοβουλευτισμού, η οποία στη συνέχεια θα λειτουργήσει ως χωνευτήριο για τη δημιουργία του φασισμού και του ναζισμού.

Στην ηγεμονία του επιθετικού εθνικισμού συνέβαλε καθοριστικά ο εκδημοκρατισμός του πολιτικού συστήματος που, αν δεν δημιούργησε, τουλάχιστον ενίσχυσε τον μαχητικό κρατικό πατριωτισμό των μεσαίων και των λαϊκών στρωμάτων. Με τη μαχητική ενεργοποίηση, ωστόσο, ορισμένων κύκλων της ευρωπαϊκής διάνοησης και τη μαζική διάχυση του συλλογικού φόβου, της κοινωνικής ανασφάλειας και της διαρκούς απειλής, που ενσάρκωναν οι «επικίνδυνες τάξεις» και οι ξένοι (εσωτερικός και εξωτερικός ρατσισμός), σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και ιμπεριαλιστικής επέκτασης, αλλά και με τη δημιουργία του ιδεολογήματος της απόλυτης μοναδικότητας του έθνους και της βιολογικής μεταβίβασης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ο εθνικισμός αποκόπηκε από τη φιλελεύθερη ιδεολογική κοιτίδα του και μετατράπηκε σε ένα ιμπεριαλιστικό, ξеноφοβικό και σοβινιστικό κίνημα της ριζοσπαστικής δεξιάς. Κίνημα που αντιμετώπιζε τη δημοκρατία της γνώμης και τον σοσιαλιστικό διεθνισμό ως απόλυτους εχθρούς της «περιούσιας» κοινότητας του έθνους και ως ανατροπείς της εδραιωμένης και «νομοτελειακά» κυρωμένης τάξης πραγμάτων. Με τον τρόπο αυτό ο εθνικισμός μετασχηματίστηκε σε ένα γενικό εξηγητικό σχήμα της ιστορικής εξέλιξης, αλλά και σε ένα κανονιστικό πρότυπο οργάνωσης του διεθνούς συστήματος, θέτοντας σε αμφισβήτηση τη δημοκρατία στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κρατών και προβάλλοντας το επιχείρημα της επιβολής του ισχυροτέρου στις διεθνείς σχέσεις.

Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ – ΔΥΟ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Η περίπτωση του Σαρλ Μπωντλαίρ

● Σαρλ Μπωντλαίρ γεννήθηκε το 1821 στο Παρίσι και πέθανε στην ίδια αυτή αγαπημένη του μεγαλούπολη, τη μητρόπολη της νεωτερικότητας, το 1867. Τα κύρια ποιητικά του έργα είναι η ποιητική συλλογή *Τα Άνθη του Κακού*, που εκδίδεται στα 1857 και για την οποία καταδικάστηκε σε πρόστιμο 300 φράγκων για προσβολή της δημοσίας αιδούς, και τα πεζά ποιήματα *Το μαράζι του Παρισιού* (*Le Spleen de Paris*), που θα τυπωθούν ολοκληρωμέ-

να δύο χρόνια μετά τον θάνατό του το 1869. Ωστόσο, σημαντική θέση στο έργο του κατέχουν και τα τεχνοκριτικά του δοκίμια και οι μεταφράσεις των έργων του αμερικανού συγγραφέα Έντγκαρ Άλλαν Πόε, που αποτελούν επίσης σταθμούς της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Το γεγονός που σημάδεψε τη ζωή του ήταν ο θάνατος του πατέρα του το 1826 και ο γάμος της μητέρας του ένα χρόνο αργότερα με τον μετέπειτα στρατηγό, διπλωμάτη και γεροϋσιαστή Ζακ Οπίκ, με τον οποίο οι σχέσεις του ήταν πάντοτε τεταμένες. Η παραβατική συμπεριφορά που επακολούθησε, οι σπατάλες, τα ναρκωτικά, η μόλυνση από σύφιλη, η έκλυτη ζωή του ανάμεσα σε παρέες μποέμ στη γαλλική πρωτεύουσα και το αίσθημα της απόλυτης μοναξιάς και της τραγικότητας του βίου που τον διακατείχε οδηγώντας τον μέχρι την απόπειρα αυτοκτονίας το 1846, προσγράφονται από τους μελετητές του έργου του στον τραυματικό τρόπο με τον οποίο βίωσε τη βίαιη διάλυση της οικογένειάς του και τον δεύτερο γάμο της μητέρας του, αλλά και την αρχόμενη μαζοποίηση της κουλτούρας στο πλαίσιο του κυρίαρχου αστικού πολιτισμού.

Τα γεγονότα αυτά και η μόνιμη αίσθηση του χαμένου παραδείσου της πρώτης παιδικής ηλικίας τον έκαναν να διακηρύξει αργότερα ότι «η ιδιοφυΐα δεν είναι τίποτε άλλο από τη συνειδητά ξανακερδισμένη και επαναβιωμένη παιδικότητα». Έτσι, η ασυμβατότητα της φαντασίας με την πραγματικότητα, του ονείρου με την καθημερινότητα, του εκλεκτού ατόμου με το πλήθος των μεγαλοπόλεων και της ομορφιάς με την οργανωμένη κοινωνία και τον αστικό πολιτισμό, θα γίνει το κυρίαρχο θέμα της ποίησής του. Η εικόνα του πουλιού άλπατρος, του «καβαλάρη των καταιγίδων», που μοιάζει εξόριστος στη γη, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική, καθώς μορφοποιεί σε σύμβολο το πνεύμα του εξεγερμένου και αντισυμβατικού ρομαντισμού του Μπωντλαίρ.

Σε αντίθεση με τον Χέγκελ, τον Μαρξ και τον Κοντ, που προσέγγισαν την ιστορική εξέλιξη από την προοπτική της ανθρωπότητας, του πολιτισμού, του έθνους, της κοινωνίας ή της τάξης, όπως και με τον Ουγκώ και τον Ντίκενς, που ύμνησαν τις ιδέες της προόδου και του δικαίου θεωρώντας ότι τα παθολογικά φαινόμενα της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας (η φτώχεια, η αρρώστια, η διάβρωση του κοινωνικού ιστού, η μόλυνση του περιβάλλοντος) μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά, ο Μπωντλαίρ εστίασε την προσοχή του στο εξαιρετικό άτομο που πάσχει μέσα σε έναν κόσμο που χάνει το νόημά του, ένα άτομο που αρνείται να συμβιβαστεί με την υποκριτική ηθική του αστικού πολιτισμού, παρά το γεγονός ότι έχει επίγνωση ότι δεν είναι σε θέση να αντιστρέψει τη ροή της ιστορίας.

Ο Μπωντλαίρ έφερε στο προσκήνιο της τέχνης την υποκειμενικότητα. Ανήγαγε το ατομικό βίωμα σε απόλυτο μέτρο των πραγμάτων και ύμνησε με ναρκισσιστικό τρόπο τον τύπο του αισθητή, μποέμ και δανδή καλλιτέχνη, που περιπλανιέται στη σύγχρονη μεγαλούπολη προσπαθώντας να υπερβεί την άψυχη συμβατικότητα και την αλλοτρίωση του αστικού τρόπου ζωής με την καταφυγή στις φευγαλέες εικόνες των περαστικών, αλλά και με το ταξίδι στο βασίλειο της καθαρής τέχνης, της τέχνης που η μόνη της σκοπιμότητα εξαντλείται στον εαυτό της και οι πιστοί της ιερουργούν στον τεχνητό παράδεισο της ανέσπερης ομορφιάς δημιουργώντας «δάση συμβόλων», εναλλακτικές φανταστικές πραγματικότητες. Πρόκειται για την πρώτη διατύπωση του δόγματος «η τέχνη για την τέχνη», ενός δόγματος το οποίο θα γίνει στη συνέχεια στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα το σύνθημα της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, που δραπετεύοντας από τη φυλακή της ιστορίας μάχεται τις χρησιμοθηρικές αξίες του αστικού πολιτισμού στο όνομα της ηθικής που απορρέει από την εσωτερική αλήθεια, την ομορφιά και την αντισυμβατικότητα. Στο νέο αυτό πλαίσιο η τέχνη αποκόπτεται από την παραδοσιακή αποστολή της συλλογικής διαπαιδαγώγησης και μετατρέπεται σε ένα ελεύθερο παιχνίδι του καλλιτέχνη και του αισθητή με σκοπό την αυτοπραγμάτωση.

Η κριτική διάσταση του έργου του Μπωντλαίρ και η περιστροφή της ποιήσής του γύρω από αξίες, συμπεριφορές και καταστάσεις, που απαξιώνει ο αστικός πολιτισμός, όπως η θεματολογία του κακού, η αισθητική εκζητηση, η παθολογική μελαγχολία, η θανατομανία, η σκληρότητα, η δυσαρμονία, η ασχήμια, η διαστροφή, η φιληδονία, η παρακμή, ο τρόμος και η ύβρις, σηματοδοτούν τις αρχές του διανοητικού κλίματος που αποκαλούμε «ιστορικό πεσιμισμό». Το διανοητικό αυτό κλίμα δέσποσε στην ευρωπαϊκή πνευματική ζωή και στη σφαίρα της ιδεολογίας γενικότερα στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και μεταξύ άλλων χαρακτηρίζεται από την αρνητική ή αμφίθυμη στάση της ευρωπαϊκής διάνοησης απέναντι στην εποχή της νεωτερικότητας. Το στοιχείο της αμφιθυμίας, της υπαρξιακής ανασφάλειας και του συγκερασμού της ρομαντικής εξέγερσης με την ιστορική απαισιοδοξία συνιστά, άλλωστε, τον νοηματικό ιστό του ποιητικού έργου του Μπωντλαίρ. Ενός έργου, που παρά τη μικρή του έκταση κατόρθωσε να εκφράσει με τον πιο εύστοχο τρόπο την αλλοτρίωση και τον εσωτερικό διχασμό του μοντέρνου ανθρώπου μέσα στην αντιφατικότητα του νεωτερικού κόσμου. Ενός αποξενωμένου κόσμου που ο Μπωντλαίρ στη νεαρή του ηλικία προσπάθησε να πολεμήσει πίσω από τα οδοφράγματα της Επανάστασης του 1848 ή ως εκδότης του σοσιαλιστικού περιοδικού *Η δημόσια σωτη-*

ρία, αν και αντιλήφθηκε γρήγορα ότι οι στίχοι του είχαν μάλλον μεγαλύτερη ευθυβολία από τα πυρά των επαναστατών συντρόφων του. Ενός μη αυθεντικού κόσμου που η ανάδειξη της παθολογίας του από τον Μπωντλαίρ γρήγορα μετασηματίστηκε μέσα στην περιπέτεια των ιδεών και τη διαμάχη των κοινωνικών υποκειμένων που τις ενσαρκώνουν σε όπλο εναντίον της ορθολογικής του ανάγνωσης και του αγώνα για την ανατροπή των αλλοτριωμένων μορφών του.

2. Η περίπτωση του Φιόντορ Ντοστογιέφσκι

Από πολλούς ο Ντοστογιέφσκι θεωρείται ως ο σημαντικότερος συγγραφέας του 19ου αιώνα. Αυτός που συγκέρασε το κοινωνικό με το ψυχολογικό μυθιστόρημα δίνοντας στον εσωτερικό διχασμό του νεωτερικού ανθρώπου τραγικές διαστάσεις. Αυτός που ενοφθάλμισε στον κυρίαρχο την εποχή αυτή λογοτεχνικό συρμό του νατουραλισμού τις ιδεολογικές, κοσμοθερητικές και φιλοσοφικές αντιφάσεις που διαπερνούν την Ευρώπη κατά τη μετάβαση από τις προκαπιταλιστικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές στην εποχή της νεωτερικότητας. Είναι, ταυτόχρονα, αυτός που αντιτάχθηκε στον αστικό πολιτισμό της ορθολογικότητας, του θετικισμού, της υλιστικής επιστήμης, του πολιτικού φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού, επικαλούμενος τα κοινοτικά ιδεώδη της παραδοσιακής συνεκτικής, αλληλέγγυας και αδιαφοροποίητης κοινωνίας, τον πολιτικό πατερναλισμό και τον λυτρωτικό χαρακτήρα της ορθόδοξης πίστης. Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, στα μυθιστορήματά του οι οικουμενικές ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας εκφυλίζονται στα αντίθετά τους, λειτουργώντας ως επιχειρήματα τρομοκρατών και τυράννων.

Όμως η παλινδρόμηση στο παρελθόν δεν είναι νοσταλγική. Είναι, αντίθετα, τραγική, καθώς ο Ντοστογιέφσκι προσεγγίζει το ανθρώπινο μυστήριο και την πραγματικότητα της εποχής του με τα μάτια ενός ανθρώπου του αιώνα της απιστίας και της αμφιβολίας. Με την αμφιθυμία που προξενεί η αίσθηση του θανάτου του θεού και της ανεπαρκούς υποκατάστασής του από την ανθρώπινη αυθεντία.

Ο Φιόντορ Ντοστογιέφσκι γεννήθηκε στη Μόσχα το 1821 και πέθανε στην Πετρούπολη το 1881. Προερχόταν από μεσοαστική πολυμελής οικογένεια, που βίωσε τον πόνο αλλεπάλληλων θανάτων. Η μητέρα του Μαρία Φιοντόροβνα πέθανε από φυματίωση το 1837, ενώ ο πατέρας του Μιχαήλ Αντρέγεβιτς, που υπηρέτούσε ως στρατιωτικός γιατρός, δολοφονήθηκε δύο χρόνια αργότερα από εξαγριωμένους δουλοπάροικους στο αγρόκτημά του. Την ίδια τύχη θα έχουν και οι οικογένειες που δημιούργησε ο ίδιος, καθώς θα χάσει την

πρώτη του σύζυγο και δύο από τα παιδιά του, ενώ την ίδια περίοδο θα ζήσει και τον θάνατο του αδελφού του Μιχαήλ, που ήταν επίσης συγγραφέας. Τα διαδοχικά αυτά αρνητικά βιώματα και οι προσωπικές του περιπέτειες αντανakλώνται –με διαμεσολαβημένο, βέβαια, τρόπο– στη μυθιστορηματική πλοκή των έργων του, που οδηγεί από την κανονικότητα στην καταστροφή και την κάθαρση. Σε αυτά δίνεται η αίσθηση ότι τα ανθρώπινα πάθη, η κακία, η επιθυμία της κυριαρχίας και η μιζέρια, εξαγνίζονται μέσα από τον πόνο, την αντίσταση, τη θυσία και την αλληλεγγύη.

Ο Ντοστογιέφσκι σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή Μηχανικών της Πετρούπολης στο χρονικό διάστημα 1837-1843. Σύντομα, όμως, εγκατέλειψε την στρατιωτική υπηρεσία, για να αφοσιωθεί αποκλειστικά στη βαθύτερη κλίση του, τη λογοτεχνία, την οποία αντιμετώπιζε ως τον αποτελεσματικότερο τρόπο για την κατανόηση και τον εξαγνισμό της ανθρώπινης φύσης.

Την περίοδο αυτή οι ανησυχίες του εκφράστηκαν και με τη συμμετοχή του στη σοσιαλιστική ομάδα του Πετρασέφσκι, η οποία διαπνεόταν από τις ιδέες του γαλλικού ουτοπικού σοσιαλισμού και είχε σκοπό τη φιλελευθεροποίηση του ρωσικού αυταρχικού και αντιδραστικού πολιτικού συστήματος, την κατάργηση της δουλοπαροικίας και τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στη διανοήση και την αγροτική τάξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Τον Απρίλιο του 1849 η τσαρική αστυνομία διέλυσε την παράνομη ομάδα και ο Ντοστογιέφσκι συνελήφθη με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον του καθεστώτος. Καταδικάστηκε αρχικά σε θάνατο και στη συνέχεια μετά την εικονική εκτέλεση του ίδιου και των συντρόφων του στην πλατεία Σεμιονόφσκαγια της Πετρούπολης, του δίνεται χάρη από τον τσάρο Νικόλαο Α΄ και οδηγείται στα κάτεργα της Σιβηρίας, όπου από το 1850 έως το 1854 εξέτισε ποινή καταναγκαστικών έργων. Ο τετραετής εγκλεισμός του στη φυλακή σηματοδοτεί τη ριζική ιδεολογική μεταστροφή του Ντοστογιέφσκι, την αποκήρυξη των επαναστατικών ιδεών, τον ενστερνισμό της ορθόδοξης πίστης και τη μύησή του στον μυστικιστικό λαϊκισμό της πανσλαβιστικής ιδεολογίας.

Η μεταστροφή αυτή είναι έκδηλη στην αρθρογραφία του Ντοστογιέφσκι από τις στήλες του περιοδικού *Χρόνος*, που εκδίδει από το 1862 με τη συνεργασία του αδελφού του Μιχαήλ. Αποτυπώνεται επίσης ανάγλυφα στις μεγάλες μυθιστορηματικές του συνθέσεις της περιόδου 1866-1880. Πρόκειται για τα μείζονα έργα του *Έγκλημα και Τιμωρία* (1866), *Ο Ηλίθιος* (1868), *Οι Δαιμονισμένοι* (1871-1872) και *Οι Αδελφοί Καραμαζώφ* (1879-1880). Σε όλα αυτά τα κείμενα καταγράφεται η πολιτισμική ιδιαιτερότητα των σλαβικών λαών και η

πίστη στην ιστορική αποστολή του ρωσικού έθνους, το οποίο, σύμφωνα με τις ιδέες του Ντοστογιέφσκι, είναι εντεταλμένο από την ίδια την ιστορική πρόνοια να λυτρώσει την «άθρη» και «διεφθαρμένη» Δ. Ευρώπη από τα δεινά του άκρατου ορθολογισμού, του καπιταλισμού, του πολιτικού φιλελευθερισμού και της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά και από το φάντασμα της κοινωνικής επανάστασης. Πρόκειται για ένα μισαλλόδοξο κήρυγμα εθνικισμού και θρησκευτικής προκατάληψης –κοινό τόπο, άλλωστε, την εποχή αυτή στο έργο αρκετών ευρωπαϊών διανοουμένων–, που προπαγανδίζει αφενός την ιδέα της συμφιλίωσης μονάρχη, κλήρου, διανοήσης και λαού για τη δημιουργία μιας αρραγούς εθνικής κοινότητας και αφετέρου το ιδεώδες μιας χριστιανικής ζωής βασισμένης στην ισότητα ενώπιον του Θεού και στις αρετές της υπακοής στις πολιτικές και κοινωνικές αυθεντίες, της απλότητας, της αγάπης και της αλληλεγγύης.

Σε μια εποχή παγκόσμιας κυριαρχίας της Ευρώπης ο Ντοστογιέφσκι εντοπίζει τα χαρακτηριστικότερα συμπτώματα της παθολογίας του αστικού πολιτισμού και συνειδητοποιεί το εκρηκτικό φορτίο της ανθρώπινης φύσης, η οποία κυριαρχείται από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και της επιβολής. Βλέπει πίσω από την κυρίαρχη αξία της υποκειμενικότητας και της ατομικής αυτονομίας και καταξίωσης τον εσωτερικό διχασμό του σύγχρονου ανθρώπου. Διακρίνει πίσω από τα επιτεύγματα της θετικιστικής επιστήμης και τον συσσωρευμένο πλούτο της βιομηχανικής παραγωγής την υπονόμηση του μέλλοντος της ανθρωπότητας και τη μετατροπή των ανθρώπων σε εξαρτήματα των μηχανών. Αφήνει να διαφανεί πίσω από το πολιτικό ιδεώδες της πολιτικής και κοινωνικής χειραφέτησης όλων των ανθρώπων η εκτροπή της επαναστατικής διαδικασίας στην αναρχία, την τρομοκρατία, τον μηδενισμό και τον αυταρχισμό. Ανιχνεύει την επερχόμενη εποχή των ολοκληρωτισμών και καταγγέλλει τον υπεράνθρωπο που σκέπτεται και ενεργεί πέραν του καλού και του κακού θεωρώντας την αναπαραγωγή της απεριόριστης εξουσίας του μοναδικό και υπέρτατο σκοπό. Για όλους αυτούς τους λόγους ο Ντοστογιέφσκι επιλέγει την ασφάλεια ακόμη και μιας ψεύτικης πίστης, που μπορεί να εξασφαλίζει συνοχή στους κοινωνικοπολιτικούς δεσμούς και να δίνει νόημα στη ζωή των ανθρώπων, από την άκρατη ελευθερία που οδηγεί στη διάλυση του κοινωνικού ιστού και στην παλινδρόμηση στην πρωτόγονη κατάσταση του γενικευμένου πολέμου όλων εναντίον όλων. Μπροστά στον φόβο της ελευθερίας ο Ντοστογιέφσκι καταφεύγει, ταυτόχρονα, στην ουτοπία της ριζικής αναμόρφωσης του ανθρώπου και στην πρακτική της συμμόρφωσής του με τις εδραιωμένες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ιεραρχίες.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α'**[Για την παθολογία της σύγχρονης μεγαλούπολης]**

«... Στο Λονδίνο μπορεί κανείς να δει τον πολυάριθμο όχλο και τις συνθήκες διαβίωσής του τόσο απροκάλυπτα και φανερά όσο πουθενά αλλού στον κόσμο. Μου είπαν, λόγου χάρη, ότι κάθε σαββατόβραδο μισό εκατομμύριο εργάτες και εργάτριες μαζί με τα παιδιά τους ξεχύνονται σαν θάλασσα σε όλη την πόλη, ειδικά σε ορισμένες συνοικίες, και σκαρώνουν όργια τρώγοντας και πίνοντας σαν κτήνη έως τις πέντε το πρωί, ξεθεύοντας όλες τις οικονομίες της εβδομάδας, κερδισμένες με βαρύ μόχθο και κατάρτες. Στα μπακάλικά και στα κρεοπωλεία οι λάμπες γκαζιού σκορπούν άπλετο φως και φωτίζουν έντονα τους δρόμους, σαν να οργανώνεται χοροεσπερίδα γι' αυτούς τους λευκούς νέγρους. Ο λαός συνωστίζεται στις ταβέρνες που μένουν ανοιχτές όλη τη νύχτα ή στους δρόμους. Παντού επικρατεί γλέντι, φαγοπότι και πιωτό. Τα κρασοπωλεία, στολισμένα και φωτισμένα, μοιάζουν με παλάτια. Όλοι είναι μεθυσμένοι, αλλά χωρίς να το διασκεδάζουν. Σκυθρωποί και κάπως περίεργα σιωπηλοί, οι άνθρωποι πίνουν και μόνο κάποιες βρισιές και κάποιοι αιματηροί καβγάδες ταραίζουν την ύποπτη και καταπιεστική σιωπή. Καθετί ζωντανό βιάζεται να μεθύσει μέχρι λιποθυμίας... Οι γυναίκες δεν υστερούν απέναντι στους άντρες, μεθάνε μαζί τους, και τα παιδιά παίζουν και μπουσουλάνε ανάμεσά τους. Ο λαός είναι παντού λαός, αλλά εδώ οι διαστάσεις ήταν υπερμεγέθεις, κι όλα ήταν τόσο καλά φωτισμένα, που ένιωθες σχεδόν να αγγίζεις με τα ίδια σου τα χέρια αυτό που έως τώρα υπήρχε μόνο στη φαντασία σου. Δε βλέπεις ένα λαό, αλλά μια διάχυτη λήθη προωθούμενη και συστηματική να πλανάται πάνω στην υποταγμένη ανθρώπινη μάζα. Και βλέποντας τούτους τους παρίες της κοινωνίας, αισθάνεσαι ότι θα περάσει πολύς καιρός ακόμα χωρίς να εκπληρωθεί γι' αυτούς η προφητεία και να λάβουν κλαδιά φοίνικα και λευκά ιμάτια, θα διαβούν χρόνια για να σταματήσουν οι κραυγές τους προς το θρόνο του Υψίστου: Ως τότε, θεέ μου; Αυτά τα εκατομμύρια ανθρώπων, διωγμένα και κυνηγημένα από το κοινό φαγοπότι, σπρώχνουν και ποδοπατούν ο ένας τον άλλον στο υποχθόνιο σκότος, όπου τους πέταξαν οι μεγαλύτεροι αδελφοί τους, και κρούουν ψηλαφητά όποια θύρα βρουν, αναζητώντας διέξοδο για να μην πεθάνουν από ασφυξία στο σκοτεινό υπόγειό τους. Είναι η τελευταία τους απελπισμένη απόπειρα να στοιβαχτούν σ' ένα δικό τους σωρό, σε μια δική τους μάζα, και να ξεκόψουν απ' όλα, ακόμα και από την ανθρώπινη μορφή τους, μόνο και μόνο για να είναι ο εαυτός τους, μόνο και μόνο για να μην είναι μαζί μας...

Όλοι φαίνονται άπληστοι για λεία και ορμάνε με ξεδιάντροπο κυνισμό πάνω στον πρώτο τυχόντα. Τα λαμπερά ακριβά ρούχα εναλλάσσονται με τα κουρέλια, νέοι και γέροι, όλες οι ηλικίες, όλα μαζί μεπερδεμένα στο τρομερό ανθρώπινο πλήθος, όπου σπρώχνεται και ο μεθυσμένος αλήτης, αλλά εμφανίζεται και ο πλούσιος ευπατρίδης.

Στο Χαί Μάρκετ είδα και μητέρες να εκπορνεύουν τις ανήλικες κόρες τους και μικρά δωδεκάχρονα κορίτσια που σε πιάνουν από το χέρι και σε ικετεύουν να πας μαζί τους. Θυμάμαι, μια φορά μέσα στο πλήθος είδα ένα κοριτσάκι όχι μεγαλύτερο από έξι χρόνων, κουρελιάρικο, βρώμικο, ξυπόλυτο, ισχνό και δαρμένο· το σώμα του μέσα

από τα σκισμένα ρούχα ήταν γεμάτο μελανιές. Περπατούσε σαν να μην ήταν στα καλά του, χωρίς να βιάζεται, ένας θεός ξέρει για ποιο λόγο περιφερόταν μέσα στο πλήθος – ίσως και να ήταν νηστικό... Κανείς δεν του έδινε σημασία. Αυτό όμως που με συγκλόνισε περισσότερο ήταν ο πόνος και η αδιέξοδη απελπισία στο πρόσωπο του, καθώς περπατούσε: κουβαλούσε τόση απελπισία και κατάρα, που το θέαμα καταντούσε αφύσικο και φοβερά βασανιστικό. Το παιδί ασταμάτητα κουνούσε το αναμαλλιασμένο του κεφαλάκι σαν να σκεφτόταν κάτι, άνοιγε τα μικρά του χέρια και χειρονομούσε, μετά ξαφνικά τα χτυπούσε και τα έσφιγγε στα ημίγυμνα στήθη του».

Φιόντορ Ντοστογιέφσκι, *Χειμερινές σημειώσεις πάνω σε καλοκαιρινές εντυπώσεις* (1863), μετάφραση Αναστασία Μεσσήνη, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β΄

[Η κριτική των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης και του πολιτικού φιλελευθερισμού]

«... Η Τρίτη Τάξη όμως αμφιβάλλει ακόμα, παρόλο που όσα ειπώθηκαν μετά τον αβά Σεγιές δεν άντεξαν στο χρόνο κι έσκασαν σαν σαπουνόφουσκα. Πράγματι, λίγο μετά οι σοσιαλιστές διακήρυξαν: “Liberté, Égalité, Fraternité”... Τι σημαίνει “liberté”; Ελευθερία. Ποια ελευθερία όμως; Η ελευθερία να κάνεις ό,τι θέλεις, τα πάντα, στο πλαίσιο του νόμου βέβαια, η ελευθερία που είναι ίδια για όλους; Ωστόσο πότε έχεις τη δυνατότητα να κάνεις ό,τι θέλεις; Όταν διαθέτεις εκατομμύρια. Και προσφέρει η ελευθερία σε όλους εκατομμύρια; Όχι φυσικά... Τι είναι ο άνθρωπος χωρίς εκατομμύρια; Ο άνθρωπος λοιπόν χωρίς εκατομμύρια δεν είναι εκείνος που μπορεί να κάνει ό,τι θέλει, αλλά εκείνος με τον οποίο κάνουν ό,τι θέλουν. Ερχόμαστε τώρα στη δεύτερη λέξη της διακήρυξης – “égalité”. Μετά την ελευθερία λοιπόν έχουμε την ισότητα, και μάλιστα ισότητα μπροστά στο νόμο. Μόνο ένα σχόλιο θα κάνω εδώ με τη μορφή που εφαρμόζεται σήμερα, ο κάθε Γάλλος μπορεί και πρέπει να τη θεωρήσει προσωπική προσβολή... Φτάσαμε στο τελευταίο μέρος της διακήρυξης –στην αδελφοσύνη–, το πιο αστείο άρθρο του γαλλικού Συντάγματος και, οφείλουμε να ομολογήσουμε, η μεγαλύτερη εμμονή της Δύσης. Ο δυτικός άνθρωπος μιλάει για αδελφοσύνη και δεν αντιλαμβάνεται ότι δεν υπάρχει τρόπος να την αποκτήσει, επειδή στην πραγματικότητα είναι ανύπαρκτη... Τι μπορούμε να κάνουμε λοιπόν;

Μάλλον αν τη δημιουργήσουμε, διότι η αδελφοσύνη δημιουργείται και προσφέρεται, είναι υπαρκτή και ζωντανή στη φύση, μόνο που από τη γαλλική και γενικά τη δυτική φύση, όπως αποδείχτηκε, απουσιάζει, και αυτή που κυριαρχεί είναι η προσωπική αρχή του ατόμου και η προσπάθεια συντήρησης και ικανοποίησης του ΕΓΩ, της αντιπαροβολής αυτού του ΕΓΩ με τη φύση και με όλους τους υπόλοιπους ανθρώπους ως αυτόνομης ξεχωριστής αρχής, εξ ολοκλήρου ισότιμης και ισάξιας όλων όσοι υπάρχουν πέρα από την ίδια. Η αδελφοσύνη όμως δε γεννιέται μέσα από το διαχωρισμό και την αντιπαράθεση, κι αυτό συμβαίνει επειδή στην αληθινή αδελφοσύνη δε χρειάζεται να φροντίσει το άτομο να κατακτήσει το δικαίωμα της ισοροπίας και της

ισοτιμίας με τους υπόλοιπους ανθρώπους, αλλά ακριβώς το αντίθετο, όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι θα πρέπει να προσεγγίσουν το άτομο, αυτό το ξεχωριστό ΕΓΩ, και χωρίς δική του απαίτηση να το αναγνωρίσουν ως ισότιμο και ισάξιο μέλος της κοινότητάς τους. Και κάτι παραπάνω, για να εδραιωθεί η αδελφосύνη ανάμεσά τους, πρέπει η εξεγερμένη προσωπικότητα να καταθέσει τον εαυτό της εξ ολοκλήρου στη διάθεση του κοινωνικού συνόλου και να θυσιαστεί άνευ όρων για το κοινό καλό, ανεξαρτήτως και πέραν της διεκδίκησης των προσωπικών της δικαιωμάτων. Αυτά τα ανθρώπινα γνωρίσματα όμως είναι ξένα για την πολιτισμένη κοινωνία της Δύσης, τα μέλη της απαιτούν επιτακτικά τα ατομικά δικαιώματά τους και επιθυμούν την ατομική τους υπόσταση ως ξεχωριστές μονάδες του κοινωνικού συνόλου...».

Φιόντορ Ντοστογιέφσκι, *Χειμερινές σημειώσεις πάνω σε καλοκαιρινές εντυπώσεις...*, ό.π.

Το βιβλίο *Αναζητώντας την Ευρώπη* επιχειρεί να αναδείξει με αδρό και ευσύντοπο τρόπο τις αντιθετικές διανοητικές και ιδεολογικές παραδόσεις που συγκροτούν, αλλά και τέμνουν την ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα, διχάζοντας εσωτερικά την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Η ανάδειξη των αντιθετικών αυτών διανοητικών και ιδεολογικών παραδόσεων θεωρείται αναγκαία προϋπόθεση για τη συλλογική αυτογνωσία των ευρωπαϊκών λαών. Συγχρόνως, αποτελεί τον απαραίτητο διανοητικό εξοπλισμό για τη δημιουργία των όρων που μπορεί να οδηγήσουν στο μετασχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μία υπερεθνική ομοσπονδία, που θα θεμελιωθεί στην ισοτιμία των εταίρων, την ιδιότητα του πολίτη, την κοινωνική δημοκρατία και τον πολιτικό και πολιτισμικό πλουραλισμό, υπερβαίνοντας τις ιστορικές διαφορές, τη γεωγραφική διαφοροποίηση, τις εθνοπολιτισμικές ιδιομορφίες και αναιρώντας τη διαφαινόμενη πολιτική επιλογή της στεγανοποίησης των ευρωπαϊκών συνόρων. Ο ουτοπικός χαρακτήρας του σχεδίου αυτού δεν αίρει την αναγκαιότητα του αγώνα για την ιστορική του πραγμάτωση.

Η απάντηση στη δημιουργία άψυχων και τεχνοκρατικών υπερεθνικών οργανισμών και στην επιλεκτική παγκοσμιοποίηση δεν πρέπει να είναι η νοσταλγική υπεράσπιση του εθνικο-δημοκρατικού μοντέλου, που αποτελεί φυγή στο παρελθόν, πολιτισμική παλινδρόμηση, υπεραναπλήρωση της τραυματικής βίωσης του παρόντος. Απεναντίας, ενδεικτική απάντηση αποτελεί ο αγώνας για την πραγμάτωση μιας νέας κοσμοπολιτικής τάξης με ριζοσπαστικό περιεχόμενο, που θα αποσυνδέσει τους ιστορικά προσδιορισμένους όρους του τριπύχου «εθνικό κράτος – αντιπροσωπευτική δημοκρατία – ιδιότητα του πολίτη», δίνοντας οικουμενική διάσταση στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική δημοκρατία.

ISBN 960-375-126-X